

UNIVERSITATEA “BABEȘ – BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
UNIVERSITATEA DIN NANTES
FACULTATEA DE ISTORIE, ISTORIA ARTEI ȘI ARHEOLOGIE

RELAȚIILE ROMÂNNO – FRANCEZE (1866-1914)
(REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT)

COORDONATORI :

Prof. Univ. Dr. NICOLAE BOCȘAN

Prof. Univ. Dr. JEAN-PIERRE BOIS

DOCTORAND

ANA-MARIA VELE

Reconstituirea raporturilor româno-franceze s-a dovedit a fi un demers destul de dificil, însă satisfăcător dată fiind pletora de rapoarte diplomatice întocmite de către reprezentanții diplomați francezi acreditați în România. Aceștia au abordat probleme extrem de variate în corespondența cu Ministerul Afacerilor Externe, cu omologii lor acreditați în țările limitrofe și în marile capitale europene, sau între diferitele reprezentanțe diplomatice din România. S-au implicat în dezbaterile afacerilor de ordin politic, diplomatic, economic, maritim, sanitar, social, cultural, religios, judiciar. Nu au trecut cu vederea nici chiar amănuntele aparent ne semnificative. Dintre rapoartele elaborate de aceștia, am operat o selecție detaliată și m-am oprit cu predilecție asupra problematicilor politice și diplomatice, dar și a unor aspecte culturale sau economice. Informațiile obținute au fost coroborate pe cât posibil cu rapoartele consemnate de reprezentanții diplomați români acreditați în Franța, dar și cu lucrări din istoriografia română și franceză. Am încercat să identific aspecte spectaculoase, nedezbătute până acum sau doar amintite în unele lucrări de specialitate. De asemenea, pe întreg parcursul lucrării am evidențiat opinia Franței manifestată prin intermediul reprezentanților săi. Consilierea permanentă a Franței s-a efectuat, însă materializarea sfaturilor pertinente elaborate de aceasta s-a lăsat așteptată. Mai mult, uneori bunele oficii ale Franței au fost percepute într-o manieră nefavorabilă.

Sursele documentare – respectiv rapoartele diplomatice întocmite de către reprezentanții diplomați francezi și români, instrucțiunile, minutele, telegramele, telegramele cifrate, notele de diverse categorii, memoriile etc - au fost abundente în informații de natură diferită, din domenii extrem de variate. Baza lucrării a fost fundamentată pe documente cercetate în cadrul diverselor instituții de profil din țară și din Franța, iar temele abordate sau analizate au fost coroborate cu aprecieri și contribuții revelate de sursele edite: articole, memorii, colecții de documente, dicționare, anuare, enciclopedii, lucrări generale și speciale.

Arhivele Naționale Istorice Centrale (București) ne-au pus la dispoziție Colecția de microfilme Franța, alcătuită din sute de role de microfilm, fiecare constituită din cel puțin 500 de cadre de document. Dimensiunea documentelor varia în funcție de ceea ce avea de relatat raportorul, iar subiectele dezbătute se caracterizau prin diversitate în toate domeniile: politic, diplomatic, economic, maritim, sanitar, social, cultural, religios, judiciar. Din punct de vedere temporal, fiecărei role de microfilm îi corespundea o anumită perioadă mai scurtă sau mai lungă, în funcție de cantitatea rapoartelor întocmite sau de tema la care s-a făcut referire: Rolele: 12 (1866); 13 (1866-1867); 14 (1868-1869); 15 (1869-1870); 16 (1871-1872); 17 (1873-1874); 18 (1875-1876); 19 (1876); 24 (1888,1894); 27 (1876-1877; 1878-1883); 45 (1868-1869; 1870-1879); 46 (1879); 69/47 (1880); 48 (1881-1882); 49 (1883-1884); 50; 51; 52; 53; 56; 58; 59; (1903-1907; 1907-1914); 65 (1887-1890; 1882-1886; 1887-1888); 82 (1822-1899); 83 (1879-1895); 77 (1862-1881); 97 (1867, 1871-1876); 173 (1850-1886); 263 (1886-1901).

Informațiile sustrate din acest fond au fost corelate cu alte surse arhivistice analizate în cadrul Centrului Arhivelor Diplomatice Nantes (Franța), unde am consultat mai multe fonduri, atât ale consulatelor (Iași și Galați), cât și ale ambasadelor (Constantinopol și Viena). Acestea cuprindeau corespondența cu Ministerul Afacerilor Externe, cu corpul diplomatic și consular francez și erau structurate pe cartoane, fiecare carton fiind alcătuit din unul sau mai multe dosare tematice:

1. Fond Consulat Iași (Yassy), Carton: 4; 5; 13; 25; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 56; 57.
2. Fond Consulat Galați (Galatz), Seria 1822-1918, Carton: 14; 34; 56; 160.
3. Fond Ambasadă Constantinopol (Constantinople), Seria E, Carton: 88 (1908-1909); 89 (1896-1899); 90 (1902-1914); 91 (1901-1914); 93 (1897-1912); 178 (1865-1866); 179 (1867-1868); 180 (1868-1869); 181 (1870-1871); 182 (1872-1873); 201 (Danube 1869-1870); 308 -

Războaiele balcanice (1912-1913); 335 - Repartiția teritoriilor (1913-1914); 711.

4. Fond Ambasadă Viena (Vienne), Consulatul General al Franței la București (1866-1869), Carton 393; Carton 491, Dosar România (1912-1914).

În cadrul Arhivelor Diplomatice Nantes, dintre categoriile diferite de rubrici (dosare), am putea aminti corespondența cronologică a postului; dosare tematice (protocol, afaceri politice, militare, maritime, sanitare, sociale, culturale, religioase, economice, judiciare); colonia franceză (afaceri consulare); funcționarea postului (personal, clădiri, arhive).

În măsura în care a fost posibil, problematicile dezbătute, au prezentat și punctul de vedere românesc, însă mărturisim că în cadrul Arhivelor Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (București), fondul Paris nu a avansat aceeași provocare tematică, rapoartele întocmite de către reprezentanții diplomați români fiind valoroase însă lacunare și fără consecvență în privința constatării rezultatelor ulterioare ale unei afaceri tratate. Dimensiunea inconstantă a rapoartelor nu ne-ar fi permis să examinăm o problematică de la apariția sa până la tranșarea sau soluționarea acesteia.

1. Fond Paris, Problema Politice, Dosar: 2 (Corespondență și rapoarte politice – 1866); 3 (Corespondență și rapoarte politice – 1867-1869); 4 (Corespondență și rapoarte politice – 1870-1872); 5 (Corespondență și rapoarte politice – 1873-1874); 6 (Corespondență și rapoarte politice – 1875-1876); 7 (Corespondență și rapoarte politice – 1877-1878); Problema - Personal, vol.618 (1860-1881); Problema - Personal, vol.619 (1893-1894); Problema – Personal, vol.620 (1897-1909); Problema - Protocol, vol. 626 (1878-1879) .
2. Fond Problema 21, Corespondențe Politice, vol.70.

Stagiile de cercetare reduse, însă fructuoase, la Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (Paris – Quai d’Orsay) și-au adus aportul la

întregirea unor aspecte referitoare chestiunea evreiască, sau la unele considerente de politică externă Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (Paris), (Quai d'Orsay), La Nouvelle Série (1899-1914), Fond Roumanie, Dosar Politique Intérieure (Question Juive 1899-1914); Dosar Nr.4 - Corespondență politică (ianuarie-iunie 1881); Dosar Politique Étrangère, Nr. 5 - Dossier général et relations avec la France (1897-1914).

Structura lucrării a fost concepută din 3 părți, diferite ca pondere, relațiile politice beneficiind de o mai largă tratare în detrimentul relațiilor diplomatice sau a raporturilor culturale sau economice. Întreg spectrul contactelor româno-franceze este simptomatic, însă am încercat să evaluez – în funcție de informațiile deținute – cele mai interesante circumstanțe în care acestea s-au manifestat.

Am considerat necesară o inițiere în aspecte ale relațiilor internaționale în anul 1866 și am insistat cu predilecție asupra personalității controversate a împăratului Napoleon III - sprijinul real al românilor în aplicarea principiului prințului străin -, și a înlăptuirii acestui obiectiv esențial al politicii românești prin venirea noului domn Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. Pentru redarea acestor aspecte am utilizat surse editate atât din istoriografia românească, cât și din cea franceză. În Franța, s-a insistat mult în istoriografie pe epoca celui de-al Doilea Imperiu și în special pe deznodământul survenit la Sedan, însă am operat o selecție a lucrărilor pe care le-am considerat relevante din punct de vedere al aspectelor pe care am dorit să le prezint. Acest personaj controversat și paradoxal mai ales în deciziile de politică externă, a contribuit în mod substanțial la înlăptuirea statului român modern, deși meritele sale sunt minimalizate de istoriografia franceză. Din perspectivă românească, acesta a constituit exponentul principiului naționalităților care a facilitat în manieră evidentă venirea principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul Principatelor Unite, devenite ulterior România.

Sursele românești subliniază unele aspecte realizate de Napoleon III, însă insistă asupra alegerii prințului Carol, apoi dezvoltă politica acestuia atât pe plan intern cât mai ales pe plan extern, sau sistematizează problematici interne cu

rezonanțe internaționale. Dintre acestea - o valoare simptomatică și sub aspectul prezentării poziției Franței până în ajunul războiului de independență -, considerăm a fi reprezentativă lucrarea lui Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984. Agenții diplomatici francezi au realizat o retrospectivă a ultimelor luni de domnie ale lui Al. I. Cuza, situația precară a acestuia, instabilitatea țării – consecință a înlăturării prințului autohton -, modalitatea alegerii lui Carol, aspecte ale călătoriei sale, instalarea acestuia pe tronul Principatelor Unite, atitudinea Porții dar și a puterilor garante.

Mare parte din rapoartele diplomatice franceze, corelate cu sursele editate existente, ne-au relevat maniera de abordare a programului de politică externă elaborat în primii ani de domnie de către Carol. Nu am insistat pe conturarea personalității acestuia, ci am notificat-o doar tangențial, nefiind tocmai obiectul demersului propus. Informațiile surprinse, lecturate și analizate au prezentat evoluții și evenimente diverse în chestiunea „bandelor” bulgare (manifestări ale sentimentelor patriotice și ale conștiinței naționale bulgărești favorizate de către autoritățile române, fapte dovedite de agenții francezi), a jurisdicției consulare (exemplificarea cazului Dunin și a consulului Greciei la Brăila), a transporturilor de arme (descrierea detaliată a unor transporturi de arme de proveniență prusacă, cu destinația Bulgaria), parțial a chestiunii evreiești, a misiunii militare franceze (înlocuită cu cea prusacă a lui Krensky), a proiectelor republicane (Republica de la Ploiești văzută din perspectivă franceză) sau a direcțiilor preconizate în politica externă, precum și a afacerii căilor ferate române (analiza afacerii Strousberg efectuată de reprezentanții diplomatici francezi). Am realizat totodată și un portret parțial al structurilor societății românești din perspectivă franceză, care evidențiază populația peste care domnea Carol în deceniul VII al sec. al XIX-lea.

O altă chestiune care dezvăluie o fațetă a raporturilor diplomației europene, în care erau integrate implicit și Franța și România, era reprezentată de problema Dunării și a statutului ei pe parcursul secolului al XIX-lea. Dunărea incumba direct României, iar reglementarea juridică a statutului său a interesat în

mod direct statele europene, întrucât aceleași dispoziții care au fost propuse pentru regularizarea navigației pe Dunăre, s-au impus și altor fluvii europene, care traversau mai multe state. Istoricii români s-au arătat preocupați de chestiunea Dunării în ansamblul său, de rolul fluviului, de brațul Sulina, de porturile Galați și Brăila, lucrările efectuate, evoluția juridică a statutului fluviului, instituțiile implicate în consacrarea principiului libertății navigației, combaterea hegemoniei austro-ungare, proiectul Barrère, personalul și achizițiile imobiliare, activitatea întreprinsă etc. Una dintre cele mai reprezentative lucrări pe această temă o constituie *Comisia Europeană a Dunării și opera sa (1856-1931)*, Paris, 1931, semnificativă datorită complexității sale, incluzând în paginile ei istoria instituției, tratatele în care se dezbătea viitorul comisiei sau diverse stipulații ce incumbau activitatea și obligațiile sale, lista puterilor, a comisarilor europeni, serviciile comisiei, situația financiară, proprietăți, lucrări, aspecte ale dezvoltării comerțului dunărean etc.

Moartea lui Napoleon III și atitudinea autorităților de la București, noile perspective ale direcției politicii externe (este vehiculat și promovat conceptul de „independență” vizavi de Imperiul Otoman, iar un prim pas în vederea accederii la acest principiu eliberator este determinat de încheierea unor convenții comerciale directe cu marile puteri limitrofe Austro-Ungaria și Rusia). Toate aceste faze ale devenirii statului român sunt surprinse în detaliu de către diplomația franceză, preocupată de statu-quo-ul și echilibrul puterilor în zonă.

Chestiunea orientală nu a fost abordată din perspectiva cursului normal al evenimentelor, ci doleanța mea a fost aceea de a releva noutăți surprinse de rapoartele consemnate de reprezentanții francezi: resurgența afacerii Strousberg, concluzia franceză a întrunirii de la Livadia, România – teritoriu de tranzit, considerente franceze asupra raporturilor armatelor româno-ruse, exemplificări ale unor acte de vandalism, tâlhărie, omucideri comise de turci pe malul stâng al Dunării. Ceea ce reprezintă fără îndoială o noutate - însă nu o putem certifica din

mai multe surse, fie documentare, fie edite – o constituie strategia imaginată de Rusia de a-l corupe pe Osman Paşa la Plevna (1877).

Am tratat deznodământul războiului ruso-româno-turc încheiat prin Tratatul de la Berlin (1878) și urmările sale pentru țările europene, apoi am insistat pe revizuirea articolului 7 al Constituției din 1866 și emanciparea evreilor, accederea lor la dreptul de cetate, dar și pe momentul recunoașterii independenței României de către marile puteri și în special de către Franța. Politica promovată de Franța în cadrul Congresului de la Berlin a evidențiat doleanța sa de a depăși consecințele politice și diplomatice ulterioarei capitulării de la Sedan. Era adepta unei strategii politice active, însă prudente și concertate. Respingea posibilitatea unei autoexcluderi sau o recunoaștere a poziției sale slăbite în context european și încerca să dezvolte o politică echidistantă vizavi de puteri pentru a nu le provoca susceptibilități.

Timp de aproximativ 2 decenii (după războiul franco-prusac), Franța a asistat de la distanță evoluția evenimentelor din Europa de Est și din Balcani, însă prezența sa în România era identificată prin diverse elemente de ordin politic, diplomatic, economic și cultural. Cu toate acestea, o oarecare detașare și răcire a relațiilor româno-franceze s-a produs ca urmare a 2 intervenții considerate nefericite, incriminate cu ardoare de partea românească și menționate de câte ori s-a prezentat ocazia. Una dintre acestea s-a prezentat la Berlin, când Waddington a propus emanciparea evreilor din România prin acordarea de drepturi civile și politice, iar cealaltă în chestiunea Dunării - prin proiectul Barrère -, care dezavantaja flagrant România în privința preponderenței pe Dunăre în favoarea Austro-Ungariei. Interesul constant al Franței pentru evreii din România – originat în preceptele umanitare -, a avut câștig de cauză în sensul că naturalizarea evreilor a devenit posibilă, însă într-o manieră individuală și printr-un anevoios proces birocratic. Franța se va confrunta și ea cu un scandal de proporții cu conotații antisemite – afacerea Dreyfus -, în care vor fi implicate forțe sociale și mentale distincte. Interpretări diverse asupra debutului și deznodământului afacerii au

amestecat concepte variate și insuficient procesate la nivelul mentalului colectiv, respectiv străinul, evreul, spionul și homosexualul.

Relațiile internaționale ale sfârșitului de secol al XIX-lea le-am subliniat prin raportarea la unele surse istoriografice române și franceze. Dezideratul meu era acela de a explica într-o mică introducere, tendințele și evoluțiile survenite pe scena internațională, sistemul alianțelor elaborat de Bismarck, precum și unele considerații asupra disensiunilor existente în raporturile dintre statele europene. România și relațiile sale cu marile puteri și cu Franța se integrau acestei macroistorii. Constanta preocupare a diplomației franceze pentru direcția politicii externe inițiate de România și evoluția sa la sfârșitul secolului al XIX-lea, căderea guvernării de 12 ani a lui I.C. Brătianu, unele mențiuni referitoare la mișcarea memorandistă, precum și un scandal de notoritate internațională (afacerea Dreyfus) au constituit obiectivul pe care îl urmăream. Diplomația franceză a surprins poziția adoptată de jurnalele oficiale și nu numai, cu privire la circumstanțele ce înclinau balanța politicii României fie spre Puterile Centrale, fie spre Rusia, astfel încât orice vizită, discurs, apropiere interumană, afinitate sau exprimare concretă într-un sens sau altul, era analizată minuțios și i se găseau interpretări variate.

Reprezentanții diplomatici francezi aveau instrucțiuni în sensul informării concrete asupra unui posibil angajament asumat de România. Evaluarea chestiunii transilvane a fost superficială, aserțiune rezultată din cercetarea rapoartelor întocmite de reprezentanții Franței în România. Aceștia s-au rezumat la relevarea unor aspecte tangențiale, la nivelul manifestărilor opiniei publice. Dezbaterile orientării politicii externe a României în sensul favorizării poziției țării (1883), a fost semnalată și analizată în numeroase rapoarte, specificându-se cele 2 opțiuni majore. Agenții francezi au menționat avantajele și dezavantajele ralierei la una dintre cele două mari puteri, Rusia sau Austro-Ungaria. Îndepărtarea marii guvernări liberale din 1888 a fost surprinsă într-o manieră proprie de către diplomația franceză, aceasta fiind prezentă ca un exemplu de manipulare a

mulțimilor și de promovare a unor personalități carismatice, principiul „omul momentului” fiind aplicat din plin. Cât privește afacerea Dreyfus, ne-am rezumat doar la revelarea a 2 accepțiuni ce întruneau explicații surprinzătoare și nu ne-am lansat într-o cercetare detaliată, întrucât întreaga problematică a fost atent examinată de istoriografia franceză.

Crizele cu potențial belicos accentuat și susceptibile a antrena sistemele de alianțe s-au succedat cu repeziciune în perioada anterioară primei conflagrații mondiale. Labilitatea relațiilor dintre Marile Puteri europene s-a evidențiat prin războiul ruso-japonez, cele două crize marocane, revoluția Junilor Turci, anexarea Bosniei-Herțegovinei de către Austro-Ungaria, războiul italo-turc, iar mai apoi prin cele două războaie balcanice, pentru ca paroxismul să fie atins odată cu cea mai mare confruntare de forțe din istoria lumii de până atunci. În prima decadă a secolului XX, am evocat parțial marile direcții de politică externă ale Franței și am menționat interesele predilecte ale acesteia, dar totodată am amintit și rolul României aflată la confluența a 3 marii imperii.

Raporturile diplomatice româno-franceze, definiții ale diplomației, evoluția instituțiilor diplomatice franceze pe teritoriul României, titulatura, obligațiile și privilegiile, aspecte ale ceremonialului și ale protocolului, nominalizări și disponibilizări, caracteristici și calități ale diplomatului, activitate, vestimentație, remunerație, au constituit varietatea subiectelor care m-au interesat cu predilecție în cel de-al doilea capitol al tezei. Personalul ierarhiei diplomatice române și franceze a putut fi reconstituit din Anuarele diplomatice și consulare ale Imperiului și apoi ale Republicii Franceze. Enumerarea și cunoașterea reprezentanților diplomați francezi acreditați în România pe parcursul întregii domnii a regelui Carol I, reprezintă un model și un suport de lucru pentru cercetătorii sau istoricii interesați de reconstituirea aparatului diplomatic, dar și pentru cei care nu au certitudinea asupra perioadei în care un anumit reprezentant s-a perindat prin țara noastră îndeplinind o funcție temporară în ierarhia diplomatică. Cât privește reconstituirea ierarhiei și a personalului diplomatic

românesc în Franța, am putut constata și unele confuzii între sursele franceze și cele românești, referitoare la anumite perioade în care unele personalități au ocupat diverse funcții în cadrul structurilor diplomatice sau chiar cu privire la unele persoane, adevărata identitate nefiind clarificată (ex. Un oarecare N..., care fusese ministru plenipotențiar al României la Paris în anul 1891).

Considerațiile culturale la care am făcut referire nu au reprezentat obiectul multor lucrări de specialitate. De altfel, ceea ce am urmărit au fost impedimentele care au survenit în cazul implementării limbii franceze pe scară largă în România (mai exact în Moldova), obstacolele de natură subiectivă și urmările intrigilor și intereselor personale. Am considerat necesară invocarea unor exemple de extindere a influenței franceze în rândul comunităților de români sau a tinerelor generații. Astfel, intențiile oficiale și declarate ale Alianței Franceze – Asociație națională pentru propagarea limbii franceze în colonii și în străinătate – se fundamentau pe premisa conform căreia în Orient, prestigiul moral al Franței era lezat în cazul în care franceza decădea din drepturi, de aici derivând inconveniențe de ordin comercial, întrucât tranzacțiile comerciale s-ar fi dovedit a fi dificile. Sub aspect cultural de o importanță simptomatică s-a dovedit instituția educativă formatoare Notre Dame de Sion, condusă de călugărițe catolice franceze. În cadrul acesteia, limba, cultura și tradițiile franceze dețineau un rol preponderent și contribuiau la extinderea valorilor spirituale franceze în rândul populației române, chiar și a celei de rit ortodox.

Raporturile economice româno-franceze au accentuat cu predilecție necesitatea reglementării acestora printr-un tratat bilateral. Noutatea acestor aspecte este revelatoare, cu atât mai mult cu cât clarifică evoluția relațiilor româno-franceze și înlătură aprecierile eronate. Nu am analizat decât tangențial dimensiunea cantitativă a schimburilor româno-franceze, procedură oricum dificilă întrucât statisticile oficiale prezentau diferențe substanțiale, sincope rezultate din incertitudinea, neregularitatea și parțialitatea cu care acestea erau întocmite.

Obiectivul pe care l-am urmărit a fost evoluția negocierilor bilaterale și maniera în care s-a ajuns la reglementarea raporturilor comerciale româno-franceze.

Cu toate fluctuațiile înregistrate în relațiile româno-franceze, interesul Franței pentru „țărișoara” de la Dunăre a fost constant pe întreg parcursul celei de-a 2-a jumătăți a secolului al XIX-lea și s-a concretizat efectiv prin rapoartele diplomatice ale reprezentanților săi în teritoriu. La stereotipurile consacrate și consfințite de istoriografie în privința României – „Belgia Orientului”, „Japonia continentului european”, „Elveția Orientului” – mai poate coexista și acela de „colonie a Franței în Orient”, deși puțin cam lipsit de substanță. Nu se putea vorbi de o colonie propriu zisă, însă au existat încercări explicite de extindere a influenței Franței, de multe ori impietate de autorități sau de anumite circumstanțe subiective. Tentative de apropiere și intensificare a raporturilor româno-franceze s-au înregistrat și în domeniul economic, impulsionate de interesele ambelor părți și materializate printr-o convenție comercială bilaterală. Cele mai simptomatice raporturi s-au înregistrat totuși la nivel politic prin intermediul diplomației, care monitoriza constant versatilitatea guvernului român și a diverselor evenimente ce survineau în mod permanent în această țărișoară sau cu incidență asupra sa, tărâm aflat la confluența a trei mari imperii cu perspective de politică externă distincte.

CUVINTE CHEIE: Secolul al XIX-lea; Diplomație; Relații internaționale; Relații bilaterale; Politică externă (România și Franța).

CUPRINS

Mulțumiri	p.2
Cuprins	p.4
Repere istoriografice.....	p.7
Introducere.....	p.17

1. RELAȚII POLITICE ROMÂNNO-FRANCEZE

I.	Napoleon III și ordinea internațională în anul 1866.....	p.19
II.	Franța și firmanul de investitură a lui Carol I.....	p.27
III.	Diplomația franceză și dezbaterile politicii externe a lui Carol în primii ani de domnie.....	p.58
III.A	Inițiative panbulgare și panromânești la începutul domniei lui Carol.....	p.62
III.B	Înclinații antifranceze.....	p.70
III.C	Separatismul resurgent!?	p.75
III.D	Denegări în afacerea bulgară și dezbateri asupra jurisdicției consulare.....	p.77
III.E	Aspecte edificatoare ale jurisdicției consulare.....	p.93
III.F	Cazul Dunin.....	p.100
III.G	Incidentul de la Brăila.....	p.108
III.H	„Germanizarea” României.....	p.112
III.I	Bancruta lui Strousberg și precaritatea poziției lui Carol.....	p.118
III.J	Schiță de portret a societății românești (sfârșitul deceniului VII al sec. al XIX-lea).....	p.142
III.K	Moartea lui Napoleon III și România între Marile Puteri în deceniul VII al sec. al XIX-lea.....	p.148
IV.	Chestiunea Dunării.....	p.170
V.A	Percepții româno-franceze asupra evoluției „chestiunii orientale”.....	p.240
V.B	Adâncirea crizei orientale.....	p.248
V.C	Strategia Rusiei de a-l corupe pe Osman Pașa la Plevna (1877).....	p.262
VI	Revizuirea articolului VII al Constituției și recunoașterea independenței României de către Franța.....	p.265

VII.	Aspecte ale relațiilor internaționale în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.....	p.331
VIII.	Dezbaterea orientării politicii externe a României în 1883....	p.343
IX.A	Considerații generale asupra politicii externe după aderarea la Tripla Alianță.....	p.360
IX.B	Căderea celei mai longevive guvernări I.C Brătianu (1888)....	p.381
IX.C	Noi interpretări surprinzătoare asupra Afacerii Dreyfus.....	p.390
X.	Mențiuni referitoare la Memorandum.....	p.396
XI.	Relațiile internaționale în prima decadă a sec. XX. Implicațiile României și ale Franței.....	p.402
2. RELAȚII DIPLOMATICE ROMÂNNO-FRANCEZE.		
II.A	Diplomația - Etimologia termenului și obiectul activității sale.....	p.417
II.B	Inițierea și consfințirea raporturilor diplomatice româno-franceze.....	p.419
II.C	Reprezentarea diplomatică a Franței în România (1866-1914).....	p.443
II.D	Considerente privind personalul Agenției diplomatice a României la Paris (1860-1881).....	p.462
II.E	Personalul diplomatic al României în Franța (1882-1914).....	p.467
II.F	Un diplomat român la Paris – Nicolae Callimahi-Catargi.....	p.486
II.G	Procedee diplomatice antagonice: numirea și disponibilizarea (studiu de caz: Ion Lahovari și Ladislau Ordega).....	p.497
II.H	Legea consulară din 14/26 februarie 1879.....	p.512
II.I	Aspecte privind vestimentația reprezentanților diplomați români.....	p.516
3. INTERFERENȚE CULTURALE ȘI ECONOMICE.		
III.A	Alianța franceză.....	p.519
III.B	Notre Dame de Sion.....	p.529

III.C Convenția comercială cu Franța.....	p.538
Considerații finale.....	p.564
Bibliografie	p.570

Pentru a completa tematicile oferite de sursele documentare și inedite, un suport real și prețios a fost reprezentat de produsele istoriografiei românești și franceze. Aceste contribuții au simplificat analiza și au dovedit aporturile noastre la creionarea unei imagini simptomatice a relațiilor româno-franceze în contextul relațiilor internaționale, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima decadă a secolului XX.

I. Articole:

- Berceanu, Barbu, Modificarea din 1879 a articolului 7 din Constituție, în *Studii și materiale de istorie modernă*, 6, 1979.
- Berindei, Dan, Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august/7 septembrie 1869) în *Studii*, XIII (1960), nr.6.
- Idem, Mihail Kogălniceanu (1817-1891) în *Diplomați iluștri*, vol.I, București, 1969.
- Căzan, Gheorghe, Tratatul secret de alianță dintre România și Austro-Ungaria (1883) în *Revista română de studii internaționale*, 1/1973.
- Idem, Ion Gheorghiu, Acțiunea politică a guvernului român pentru punerea în aplicare a hotărârilor Congresului de la Berlin privind independența României, în vol. *Din lupta poporului român pentru independență*, coord. Ioan Scurtu, București, 1971.
- Corivan, Nicolae, Vasile Alecsandri în *Diplomați iluștri*, vol.I, București, 1969.
- Defarges, Philippe, Déterminants et orientation de la politique étrangère de la France. La France entre rang et Europe., în *Regards sur l'actualité*,

redactori Brigitte Masquet, Isabelle Flahault, Bruno Denis etc., februarie 2007.

- Dethan, George, Napoleon III et l'Europe des nations, în *Revue d'Histoire Diplomatique*, no.3-4/1984, Paris.
- Filimon, A., Abdicarea lui Al. I. Cuza și situația Principatelor în anul 1866 în viziunea diplomaților belgieni, în *Analele Universității „Al. I. Cuza”* din Iași, Profesorului Gh. Platon la a 70-a aniversare, tom XLII – XLIII – supliment – 1996-1997.
- Filitti, Ioan D., Adevărul istoric și judecata serioasă, în *Aprecierea politice externe a României*, București, 1916.
- Gampe Crăciunescu, Paula Cristina, Constantin Esarcu în misiune la Roma (1873-1876, 1879). Câteva date din corespondența diplomatică, în *Analele Universității București (Științe politice)*, anul IX, 2007.
- Georgeon-Liskenne, Anne, Bucarest, în *Ambassades de Frances. Les trésors du patrimoine diplomatique*, Paris, 2006.
- Germani, N.D., Regele Carol I văzut de un diplomat, în *Din viața regelui Carol I (Mărturii contemporane și documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurcaș)*, București, 1939.
- Gervais, Pierre, Romain Huret, Pauline Peretz, Une relecture du „dossier secret”: homosexualité et antisémitisme dans l’Affaire Dreyfus, în *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, Nr.1, Tom 55, Paris, 2008.
- Iancu, Carol, Adolphe-Isaac Crémieux, Gerson von Bleichroeder and the Jewish Politics of „Shtadlanul” in the 19th Century, în *Studia Iudaica* (XV), Cluj-Napoca, 2007.
- Idem, La France et les juifs de Roumanie (1856-1919). Permanences et ruptures, în *Permanences et ruptures dans l'histoire des juifs en*

Roumanie (XIX-XX siècles), sub direcția lui Carol Iancu, Universitatea Paul-Valery-Montpellier III, 2004.

- Idem, Une lettre inédite du grand rabbin Moses Gaster sur les juifs en Roumanie (1905), în *Revue des études hébraïques et juives modernes et contemporaines*, nr.1-2, Nouvelle série, anii 1995-1996.
- Idem, Tratatul secret de alianță dintre România și Austro-Ungaria (1883) în Revista română de studii internaționale, 1/1973.
- Isopesco, Claudio, Il diplomatico studioso americano E. Schuyler e i romeni (Con uno sguardo sulla filologia romena in periodici inglesi ed americani del'800), în *Buletinul Bibliotecii Române*, vol.II – octombrie 1954, Freiburg, 1954.
- Ivănescu, Dumitru, Populația evreiască din orașele și târgurile Moldovei între 1774-1859, în *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002.
- La politique étrangère de la France du Moyen Age à nos jours, în *Diplomatie. Affaires stratégiques et relations internationales* (iunie-iulie 2008).
- Marinescu, Beatrice, Great Britain and the Recognition of Romania's state independence (1880), în *Revue Roumaine d'Histoire*, tom XV, nr. 1, 1976.
- Marino, Adrian, L'Indépendance de la Roumanie - conscience nationale, conscience européenne, în *Cahiers d'études littéraires*, no.3/1997.
- Nuțu, Constantin, Semnificația proclamării independenței României în relațiile româno-austriece, în vol. *Din lupta poporului român pentru independență*.
- Panaitescu, P.P., Urcarea în scaun a Principelui Carol de Hohenzollern, în *Carol I, amintirea unei mari domnii*, București, 2006.

- Platon, Gheorghe, Le diplomate belge Edouard Blondeel van Cuelebroeck dans les Principautés Roumaines (1856-1857), în *Revue Roumaine d'Histoire*, 16,1977, nr.1.
- Rădulescu-Zoner, Ștefan, La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin, în *Revue des études sud-est européennes*, nr.1/1971.
- Idem, Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premise ale unei opțiuni, în *Studii și materiale de istorie modernă*, 6, 1979.
- Tzigara-Samurcaș, Al., Regele Carol I văzut de principele Bülow, în *Din viața regelui Carol I (Mărturii contimporane și documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurcaș)*, București, 1939.
- Vitcu, Dumitru, Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii, în *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002.
- Voicu, George, The „Judaisation” of the enemy in the Romanian Political Culture at the Beginning of the 20th Century, în *Studia Iudaica* (XV), Cluj-Napoca, 2007.

II. Memorii și colecții de documente:

- Raoul Bossy, Amintiri din viața diplomatică (1918-1940), vol.I, 1918-1937, București, 1993.
- Compte de Freycinet, Souvenirs (1878-1893), Paris, 1913.
- Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892-1896), coordonator Corneliu M. Lungu, București, 1995.
- Documents diplomatiques français (1871-1914), 1ere série, tome second (1er juillet 1875 – 31 décembre 1879), Paris, 1930.
- Gaster, Moses, Memorii (fragmente), Corespondență, București, 1998.

- Independența României în documente, vol.I (Documente și presă internă), București, 1997.
- Kogălniceanu, Mihail, Documente diplomatice, redactori: George Macovescu, Dinu C. Giurescu, București, 1972.
- Mamina, Ion, Gh. Neacșu, George Potra, Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente (1859-1919), vol.I, București, 2004.
- Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular), vol.I (1866-1869), București, 1994; vol.II (1870-1875), București, 1993.
- Premise ale formării pieței economice unitare românești (Documente 1862-1914), București, 1983.
- Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900), coord. Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, București, 1971.

III. Dicționare, Enciclopedii, Anuare:

- Alexie, Marin, Nae Androne, Dicționar diplomatic, București, 1979.
- Annuaire diplomatique de l'Empire Français pour l'année 1866; pour l'année 1867; pour l'année 1868; pour l'année 1869, Paris.
- Annuaire diplomatique et consulaire de la Republique Française pour l'année: 1872-1873; 1874; 1876; 1877; 1880; 1882; 1883; 1884; 1885; 1886; 1887; 1888; 1889; 1890; 1891; 1892; 1893; 1894; 1895; 1896; 1897; 1898; 1900; 1901; 1902; 1903; 1904-1905; 1906; 1907-1908; 1909-1910; 1911; 1912; 1913; 1914; Paris.
- Dictionnaire des relations internationales au 20e siècle, Colette Barbier, Antoine Daveau, Olivier Delorme (...), Paris, 2000.
- Dicționar al miniștrilor din 1789 la 1989, sub direcția lui Benoît Yvert, Paris, 1990.

- Enciclopedia de istorie a României (Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu), București, 2000.
- Predescu, Lucian, Enciclopedia României (Cugetarea). Material românesc. Oameni și înfăptuiri, București, 1999.

IV. Lucrări generale și speciale:

- Abitbol, Michel, Le passé d'une discorde (Juifs et Arabes depuis le VIIe siècle), 2003.
- Allain, Jean-Claude, Pierre Guillen, Françoise Autrand etc., Histoire de la diplomatie française (1870-1914), Paris, 2005.
- Ambès (pseudonim), Baronul d', Mémoires inédits sur Napoléon III, Paris, s.a.
- Ambrosi, Christian L'apogée de l'Europe 1871-1918, Paris, 1996.
- Antipa, Grigore, Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice, București, 1921.
- Arendt, Hannah, Sur l'antisémitisme, s.l., 2002.
- Asandului, Gabriel, Istoria evreilor din România (1866-1938), Iași, 2003.
- Axenciuc, Victor, Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă, București, 1997.
- Bardoși, Caius, Diplomația în trecut și în prezent, Brașov, 1930.
- Barjot, Dominique, Jean-Pierre Chaline, André Encrevé, La France au XIXe siècle (1814-1914), Paris, 1995.
- Bărbuță, Nicolae, Nicolae Bocșan, Independența României în opinia belgiană, Cluj-Napoca, 1980.
- Bataillard, Paul, Jean Brătiano et la politique extérieure de la Roumanie (1891), București, 1940.

- Becker, Jean-Jacques, Stéphane Audoin-Rouzeau, *La France, la nation, la guerre:1850-1920*, Paris, 1995.
- Bell, P.M.H., *France and Britain (1900-1914): Entente and Estrangement*, Londra/New York, 1996.
- Berindei, Dan, *Cultura națională română*, București, 1986.
- Idem, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965.
- Idem, *Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august/7 septembrie 1860) în Studii*, XIII(1960), nr. 6.
- Idem, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997.
- Idem, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 1992.
- Bessis, Sophie, *Occidentul și ceilalți. Istoria unei supremații*, București, 2004.
- Bled, Jean-Paul, François-Joseph, Paris, 1987.
- Bodunescu, Ion, *Diplomația românească în slujba independenței*, Iași, 1978.
- Boia, Lucian, *La Roumanie (Un pays à la frontière de l'Europe)*, Paris, 2003.
- Idem, *Napoleon III cel neiubit*, București, 2008.
- Boerescu, Constantin, *Discursuri politice (1866-1891)*, București, 1903.
- Boicu, Leonid, *Diplomația europeană și triumful cauzei române (1856-1859)*, București, 1978.
- Bossy, R.V., *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931.
- Idem, *Politica externă a României între anii 1873-1880 (privită de la Agenția diplomatică din Roma)*, București, 1928.

- Botez, C., I. Saizu, Acțiuni ale României după războiul de independență („De la Plevna politică la Plevna economică”), Iași, 1988.
- Brătianu, Gheorghe, La politique extérieure du roi Charles I de Roumanie, București, 1940.
- Idem, Originile și formarea unității românești, Iași, 1998.
- Buchheit, Gert, Secrets des services secrets (Missions-Méthodes-Expériences), Paris/Grenobles, 1974.
- Burian, Alexandru, Introducere în istoria relațiilor internaționale, Chișinău, 2007.
- Idem, Introducere în practica diplomatică și procedura internațională, Chișinău, 2008.
- Calimani, Riccardo, Destins et aventures de l’intellectuel juif en France (1650-1945), Toulouse, 2002.
- Caron, François, Histoire économique de la France (XIXe-XXe siècles), Paris 1981.
- Caron, Jean-Claude, Michel Vernus, L’Europe au XIXe siècle. Des nations aux nationalismes 1815-1914, Paris, 1996.
- Castellan, Georges Histoire des Balkans (XIVe – XXe siècle), Paris, 1991.
- Castries, René duc de, Histoire de France, des origines à 1981, Paris, 1983.
- Căzan Gheorghe N., Șerban Rădulescu-Zoner, România și Tripla Alianță (1878-1914), București, 1979.
- Cârțână, Iulian, Ilie Seftiuc, Dunărea în istoria poporului român, București, 1972.
- Ciachir, Nicolae, Marile Puteri și România (1856-1947), București, 1996.

- Cioriceanu, Georges, *La Roumanie économiques et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928.
- Clipa, N., Gh. Iacob, *Idei și fapte din istoria economică a României*, Bacău, 1994.
- Comănescu, Radu, Emilian Dobrescu, *Franc-masoneria – o nouă viziune asupra istoriei lumii civilizate*, vol.I (926-1926), București, 2001.
- Combes, André, *Histoire de la Franc-Maçonnerie au XIXe siècle*, tom II, 1999.
- Comisia Europeană a Dunării și opera sa (1856-1931), Paris, 1931.
- Corivan, Nicolae, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984.
- Idem, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, 1977.
- Cristescu, Sorin, *Carol I și politica României (1878-1912)*, București, 2007.
- Damean, Sorin Liviu, *România și Congresul de pace de la Berlin (1878)*, București, 2005.
- Dașcovici, N., *Dunărea Noastră*, București, 1927.
- Demorgny, G., *Danube et Adriatique*, Paris, 1934.
- De Witte, Baron Jehan, *Quinze ans d'histoire (1866-1881)*, d'après les mémoires du roi de Roumanie et les temoignages contemporains, Paris, 1905.
- Diaconescu, Emil, *România și Marile Puteri după Congresul de la Berlin până la 1914*, Iași, 1937.
- Djuvara, Neagu *Amintiri din pribegie (1948-1990)*, București, 2005.
- Docea, Vasile, *Relații româno-germane timpurii (Împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, 2000.

- Idem, Relații româno – germane. Studii istorice, Cluj – Napoca, 2004.
- Dreyfus, Georges, Roland Marx, Raymond Poidevin, Histoire générale de l'Europe, vol.3 (L'Europe de 1789 à nos jours), Paris, 1980.
- Durandin, Catherine, Histoire de la nation roumaine, Bruxelles, 1994.
- Idem, Histoire des roumains, Paris, 1995.
- Duroselle, Jean B., L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales, Paris, 1964.
- Eliade, Pompiliu, Influența franceză asupra spiritului public în România (Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote), București, 2000.
- Filimon, Aurel, Tendințe convergente și acțiuni comune: România și Belgia (sec.XIX), vol.I, Iași.
- Filitti, I. C., Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul al XIX-lea, București, 1935.
- Freycinet, Comptes de Souvenirs (1878-1893), Paris, 1913.
- Gachet, Jacques, Memento à l'usage des chancelleries diplomatiques et consulaires, Paris, 1933.
- Ghimeș, Gh., Ideea de republică la români, București, 1972.
- Girard, Louis, Napoleon III, sine loco (s.l.), 1986.
- Girardet, Raoul, L'idée coloniale en France de 1871 à 1962, Paris, 1995.
- Girault, René, Diplomatie européenne et impérialismes. L'histoire des relations internationales contemporaines, tom I (1871-1914), Paris/New York/Barcelona/Milano, 1979.
- Giura, Lucian, Maura Geraldina Giura, Otto von Bismarck. Artizanul Germaniei moderne, Sibiu, 2003.
- Gogeanu, Paul, Dunărea în relațiile internaționale, București, 1970.
- Gorce, Pierre de la, Napoléon III et sa politique, Paris, 1933.

- Gorun, Hadrian, Relațiile româno-franceze în anii neutralității României (1914-1916), Craiova, 2006.
- Graetz, Michael, Les Juifs en France au XIXe siècle (de la Révolution française à l'Alliance israélite universelle), Paris, 1989.
- Guérard, Albert Léon, French civilization in the 19th century, New York, 1970.
- Guillen, Pierre, L'Expansion. 1881-1898, Paris, 1984.
- Harcourt, Bernard comte d', Les quatre ministères de Drouyn de Lhuys, Paris 1882.
- Hârlăoan, Alfred, Istoria universală a poporului evreu, București, 1992.
- Hippeau, Edmond, Histoire diplomatique de la 3ème République (1870-1889), Paris, 1889.
- Histoire de l'Empire Ottoman, sub direcția lui Robert Mantram, Lille, 1989.
- Histoire de l'Europe (vol.3). L'Europe du XIXe et du XXe siècle (1871-1914) (Problèmes et interprétations historiques), comitet director – Max Beloff, Pierre Renouvin, Franz Schnabel, Franco Valsecchi, Paris, 1962.
- Hobsbawm Eric J., L'Ère des Empires (1875-1914), Paris, 1989.
- Iancu, Carol, Bleichroeder și Cremieux. Lupta pentru emanciparea evreilor din România la Congresul de la Berlin (Corespondență inedită 1878-1880), București, 2006.
- Idem, Emanciparea evreilor din România (1913-1919), București, 1998.
- Idem, Evreii din România (1866-1919) de la excludere la emancipare, București, 1996.
- Idem, Les mythes fondateurs de l'antisémitisme (De l'Antiquité à nos jours), Toulouse, 2003.
- Ioanid, Radu, La Roumanie et la Shoah (Destruction et survie des juifs et des tziganes sous le régime Antonescu 1940-1944), Paris, 2002.

- Iordache, Anastasie, *Instituirea monarhiei constituționale și regimului parlamentar în România*, București, 1997.
- Idem, *Sub zodia Strousberg (Viața politică din România între 1871-1878)*, București, 1991.
- Iorga, Nicolae, *A cui e Dunărea, Vălenii-De-Munte*, 1908.
- Idem, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866-1880)*, Paris, 1923.
- Idem, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iași, 1917.
- Idem, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1923/ București, 1991.
- Isar, Nicolae, *Mărturii și preocupări franceze privitoare la români (secolele XVIII-XIX)*, București, 2005.
- *Istoria Franței*, coord. Jean Carpentier, François Lebrun, s.l., 2001.
- *Istoria Românilor. De la independență la marea unire (1878-1918)*, vol. VII, tom II, coord. Gh. Platon, București, 2003.
- *Istorici români și străini despre războiul de independență al României (1877-1878)*, coordonatori C-tin Antip, Mihai Maxim (...), București, 1979.
- Jelavich, C., B. Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice 1804-1920*, Cluj-Napoca, 1999.
- Kellogg, Frederick, *Drumul României spre independență*, Iași, 2002.
- Kissinger, Henry, *Diplomația*, 1998.
- Kogălniceanu, Mihail, *„Cestiunea Dunării”*, București, 1882.
- Idem, *Documente diplomatice*, București, 1972.
- Kott, Sandrine, *Bismarck*, Paris, 2003.
- Kremnitz, Mite, *Regele Carol al României. Un simbol al vieții*, București, 1906.
- Kretzulescu, Nicolae, *Amintiri istorice*, București, 2001.

- Laran, Michel, Jean-Louis van Regemorter, Russie-URSS (1870-1984), Paris/ New York/ Barcelona/ Milan/ Mexic/ Sao Paolo, 1986.
- Lazare, Bernard, L'oppression des juifs dans l'Europe Orientale. Les juifs de la Roumanie, Paris, 1902.
- Lejeune, Dominique, La France des débuts de la IIIe République (1870-1896), Paris, 1994.
- L'entente franco-britannique vue de Londres, Paris, 1946.
- Lerville, Edmond, Les cahiers secrets de la cryptographie. Le chiffre dans l'histoire des histoires du chiffre, Monaco, 1972.
- Les Mémoires du chancelier Bülow, traducere de Henry Bloch, Tom II, Paris, 1931.
- Les Juifs de France de la Révolution française à nos jours, coord. Jean-Jacques Becker, Annette Wieviorka, Paris, 1998.
- Lifshitz-Krams, Anne, La nationalisation des juifs en France au XIXe siècle (Le choix de l'intégration), Paris, 2002.
- Lindenberg, Paul, Carol I Regele României, București, 1915.
- L'invention de la diplomatie – Moyen Age – Temps modernes, sub direcția lui Lucien Bély, Paris, 1998.
- Lowe, John, Britain and Foreign Affairs (1815-1885), Londra/New York, 1998.
- Lungu, Corneliu Mihail, Transilvania în raporturile româno-austro-ungare(1876-1886), București, 1999.
- Idem, Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888-1899), București, 1967.
- Lustman, François, De l'émancipation à l'antisémitisme (Histoire de la communauté juive de Paris) (1789-1880), Paris, 2006.
- Maiorescu, Titu, Istoria contemporană a României (1866–1900), București, 2002.

- Malița, Mircea, *Diplomația (Școli și instituții)*, București, 1975.
- Martinet, Gilles, Sergio Romano avec Michel Canonica, *Une amitié difficile. Entretiens sur 2 siècles de relations franco-italiennes*, s.l., 1999.
- Maurois, André, *A history of France*, Londra, 1956.
- Meitani, Radu, *Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856 la 1930*, București, 1943.
- *Memorandul 1892-1894 - Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan...*, București, 1992.
- Messadié, Gerald, *Histoire générale de l'antisémitisme*, 1999.
- Michelson, Paul, *Romanian Politics (1859 – 1871). From Cuza to Prince Carol*, Oxford, 1998.
- Milza, Pierre, *Les relations internationales de 1871 à 1914*, Paris, 1968.
- Idem, *Napoleon III*, s.l., 2004.
- Miquel, Pierre, *La Troisième République*, s.l., 1989.
- Mollier, Jean-Yves, Jocelyne George, *La plus longues des Républiques (1870-1940)*, s.l., 1994.
- *Monitorul Oficial*, nr.35 din 14/26 februarie 1879.
- Montferrand, Bernard de, *La France à l'étranger*, Paris, 1987.
- Morris, James, *PAX BRITANNICA. The climax of an Empire*, New York, 1968.
- Mourousy, Paul, *Alexandre III et la France*, s.l., 1990.
- Muntean, Ovidiu, *Imaginea românilor în Franța la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2005.
- Nechita, Vasile, Ion Pohoăț, *Din istoricul liberalismului economic în România – Ion Strat – un deschizător de drumuri*, Galați, 1993.
- Nestorescu-Bălcești, Horia, *Ordinul Masonic Român (mai puțină legendă și mai mult adevăr)*, București, 1993.

- Nicolson, Harold, *Arta diplomatică*, București, 1966.
- Nolde, Baron Boris, *L'Alliance franco-russe (Les origines du système diplomatique d'avant guerre)*, Paris, 1936.
- Oișteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română (Studiu de imagologie în context est-central european)*, București, 2001.
- Outrey, George, *Études pratiques sur le protectorat religieux de la France en Orient*, Constantinopol, 1898.
- Panaitescu, Petre P., *Români și bulgari*, București, 2003.
- Pavel, Teodor, *Între Berlin și Sankt Petersburg*, Cluj – Napoca, 2000.
- Petreanu, N., *Republica în conștiința poporului român*, București, 1972.
- Philippe, Beatrice, *Être juif dans la société française du Moyen Age à nos jours*, Bruxelles, 1997.
- Pingaud, Albert, *L'Italie depuis 1870*, Paris, 1914.
- Pinon, René, *L'Europe et l'Empire Ottoman*, Paris, 1913.
- Polverejan, Șerban, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973.
- Quella-Villéger, Alain, *La politique méditerranéenne de la France (1870-1923)*, s.l., 1991.
- Rădulescu-Zoner, Șerban, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale (1878-1898)*, Cluj-Napoca, 1982.
- Recouly, Raymond, *La IIIe République de 1870 à nos jours (De Bismarck à Poincaré, 60 ans de diplomatie républicaine)*, Paris, 1932.
- *Reprezentanțele diplomatice ale României, vol.I (1859-1917)*, București, 1967.
- Riker, T.W., D. Litt Oxon, *Cum s-a înfăptuit România (Studiul unei probleme internaționale 1856-1866)*, Iași, 2000.

- Rimler, Jules, De la nécessité de l'Alliance Franco-Russo-Austro-Hongroise (Pourparlers diplomatiques secrets entre Delcassé et les patriotes hongrois (1899-1901), Paris, 1901.
- România în relațiile internaționale (1699 – 1939), coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, 1980.
- Rowley, Anthony, Évolution économique de la France du milieu du XIXe siècle à 1914, Paris, 1982.
- Roy, Albert du, Domain réservé (les coulisses de la diplomatie française), Paris, 2000.
- Russu, Vasile, Viața politică în România (1866 – 1871). De la domnia pământească la prințul străin, vol. I, Iași, 2001.
- Scurtu, Ioan, Istoria românilor în timpul celor 4 regi (1866-1947), vol.I, București, 2004.
- Serres, Jean, Manuel pratique de protocoles, s.l., 1992.
- Sofronie, George, Contribuțiuni la cunoașterea relațiilor dintre România și Comisiunea Europeană a Dunării, Cluj, 1939.
- Stan, Apostol, Ion C. Brătianu. Un promotor al liberalismului în România, București, 1993.
- Idem, Putere politică și democrație în România 1859-1918, București, 1995.
- Stoenescu, Alex Mihai, Istoria loviturilor de stat în România (1821-1999), vol.I, Revoluție și francmaconerie, 2000-2005.
- Suci, Ioan-Alexandru, România și Comisia Europeană a Dunării (1856-1948), Constanța, 2005.
- Swart, Koenraad, The Sense of Decadence in 19th century France, Haga, 1964.
- Tibal, André, Principes de la politique allemande dans l'Europe du Centre et de l'Est, Paris, 1930.

- Vasile, Radu, Drumuri și etape ale modernizării, București, 1987.
- Vaurs, Roger, L'importance de l'information dans la diplomatie, Ankara, 1976.
- Vese, Vasile, Relațiile politice româno-franceze(1900-1916), Cluj-Napoca, 1975.
- Vianu, Alexandru, Camil Mureșan, Președinții Franței, Craiova, 1991.
- Vidalenc, Jean, L'Europe danubienne et balkanique (1867-1970), Paris, 1973.
- Volovici, Leon, Istoria naționalistă și <problema evreiască> în România anilor '30 (Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30), 1995.
- Weber, Eugen, Fin de siècle: La France à la fin du XIXe siècle, Paris, 1986.
- Weibel, Ernest, Histoire et géopolitique des Balkans de 1800 à nos jours, Paris, 2002.
- Willson, Beckles, L'ambassade d'Angleterre (1814-1920) – Un siècle de relations diplomatiques franco-britanniques, Paris, 1929.
- Winock, Michael, La France et les juifs (de 1789 à nos jours), Paris, 2004.
- Idem, Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France, Paris, 1982.
- Zăpârțan, Liviu Petru, Negocierile în viața social- politică, Cluj-Napoca, 2007.
- Zorgbibe, Charles, Histoire des relations internationales (Du système de Bismarck au premier conflit mondial) (1871-1914), Tom I, Paris, 1994.